

تبیین ابعاد ارتباط با نامحرم در فضای مجازی و بررسی آن از منظر فقه امامیه

نویسندگان: هادی جعفریان^۱، محمد سمیعانی^۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۱

دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۲۳

چکیده

در عصر حاضر، رایانه و اینترنت به عنوان فناوری‌های جدید رسانه‌ای از جایگاه بالایی میان جوامع بشری و به تبع آن در کشورهای اسلامی برخوردارند؛ از جمله رویدادهای روزمره در بستر اینترنت و فضای مجازی، ارتباطات گسترده کاربران با یکدیگر است که با عنایت به اینکه اصل ارتباط با نامحرم در بستر فضای واقعی و ملموس از لحاظ شرعی واضح بوده و حدود آن نیز در شرع مشخص است؛ مسئله قابل تأمل در این پژوهش، تبیین دیدگاه فقه پیرامون ارتباط با نامحرم در بستر فضای مجازی بوده است.

با این وصف هدف از پژوهش حاضر، بررسی مقتضای تحریم ارتباط با نامحرم در فضای مجازی است. این پژوهش که به روش توصیفی صورت گرفته، پس از بررسی فرایند ارتباط و نحوه تعامل در محیط مجازی، انحا و صور معاشرت بیان شده را از دیدگاه فقه امامیه مورد فحص و بررسی قرار داده است.

واژگان کلیدی: ارتباط با نامحرم، فقه امامیه، فضای مجازی

مقدمه

پیدایش فضای مجازی^۳ در چند دهه اخیر از بزرگترین نمادهای تحول جهانی است؛ رخدادی که تأثیرات آن هر روز در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی،

۱. دانش پژوه دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه پیام نور، مرکز تهران جنوب، jafarian1367@yahoo.com

۲. دانش پژوه دکتری علوم ارتباطات اجتماعی، هندوستان، m_samieiany@yahoo.com

سیاسی، امنیتی و دفاعی در عرصه ملی و بین المللی نمود بیشتری پیدا می‌کند.
(مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴)

از طرفی، هر گونه تغییر و تحول در دنیای کنونی به دلیل پیچیدگی فعالیت‌های انسانی، آثار و پیامدهایی به همراه خواهد داشت؛ به گونه‌ای که با اختراع وسیله‌ای جدید در کنار استفاده صحیح و مشروع از آن، همواره امکان سوءاستفاده‌ها وجود دارد. در این میان، فضای مجازی همانند هر مقوله دیگری که در عالم واقع وجود دارد، باید از منظر تهدید و فرصت، توأمآ دیده شود.

فضای مجازی، سکه‌ای است که باید دو روی آن را باهم دید؛ رویی که ناظر به فرصت‌ها و نقاط قوت آن بوده و روی دیگر که ناظر به تهدیدهای این فضا است؛ لذا شناخت صحیح اینترنت و به تبع آن استفاده‌ی صحیح و در عین حال حداکثری از این پدیده دنیای مدرن، مستلزم شناخت و سپس لحاظ کردن هر دو روی سکه است. (حیدری، ۱۳۹۲: ۱۷)

فضای سایبری که ماحصل پیشرفت‌های علمی و صنعتی در قرون اخیر است، از این قاعده مستثنی نبوده و آثاری به صورت مثبت و منفی در زندگی بشر وارد نموده است که ضرورت مطالعه آن را انکارناپذیر می‌نمایاند. (فضلی، ۱۳۸۹: ۲۲)
با توجه به اینکه امروزه فضای مجازی بستری برای تعامل و ارتباط میان اقشار جامعه مبدل شده است، از مهمترین مسائلی که این روزها جامعه اسلامی را تهدید می‌نماید، شکسته شدن قبح ارتباط با نامحرم است.

از سوی دیگر، حذف اینترنت از زندگی انسان امروز محال است و مانند حذف آب، برق، گاز و تلفن است که نمی‌شود؛ لذا باید استفاده از این امکانات را مدیریت کرد تا از ناحیه آن دچار آسیب نشد. (جینا، ۱۳۹۱: ۷۶)

در این راستا علم فقه با تشخیص حریم شرع و حقوق و به عنوان حامی عدالت در جامعه انسانی، هر آنچه را که کوچکترین خدشه‌ای به این توازن وارد نماید، تحت پوشش قرار داده و سعی در رفع یا پیشگیری از آثار نامطلوب آن خواهند نمود. از منظر فقهی، حفظ حریم در ارتباط با نامحرم محدود به محیط واقعی نخواهد بود و ارتباط در محیط مجازی نیز خلوت دو نامحرم تلقی شده و از این حیث محل اشکال خواهد بود؛ اما با توجه به اینکه مسئله ارتباط زن و مرد از مسائل گسترده در جامعه امروزی و مورد ابتلا تلقی می‌گردد و نیز با نگاهی به متون و احکام اسلامی و تبیین شروطی برای این مسئله، می‌توان امنیت اخلاقی کاربران فضای مجازی را محقق ساخت.

از آنجا که محدوده فرایند ارتباط و تعامل در فضای مجازی، مشخص و چارچوب معینی دارد، در این تحقیق که بر اساس روش توصیفی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی تنظیم شده، پس از بررسی آیات و روایات، آرا و فتاوی‌های فقهی و تبیین حدود و موازین شرعی پیرامون موضوع فرایند ارتباط با نامحرم در فضای مجازی و احساس امنیت اخلاقی در این محیط تبیین می‌شود.

تعاریف اصطلاحی واژگان کلیدی پژوهش

۱. فضای مجازی

مجموعه به هم پیوسته افراد بشر از طریق رایانه‌ها و ارتباطات مخابراتی صرفنظر از جغرافیای فیزیکی است.

فضای مجازی واژه‌ای است که توسط ویلیام گیبسون^۱ برای توصیف کلیت مجموعه منابع اطلاعاتی در دسترس از طریق شبکه‌های رایانه‌ای ابداع شد. او در

1 William Gibson

کتاب خود با عنوان «نورومنسر»^۱ که در سال ۱۹۸۶ میلادی منتشر شد، در تعریف دنیای مجازی چنین نوشته است:

بیان گرافیکی اطلاعات گرفته شده از بانک های کامپیوتری در سیستم بشری.
(<http://mindymacadams.com/cybermedia/cyberspace.html>)

به طور کلی، فضای مجازی قلمرویی است که در آن ارتباطات و تعامل بین دو فرد یا میان یک فرد و رایانه از طریق تبادل اطلاعات دیجیتال تسهیل می شود که این تعامل یا ارتباط می تواند برای مجموعه ای از اهداف مختلف به کار رود. اینترنت امروزه بزرگترین شبکه برای ارتباط رایانه هاست؛ اما فضای مجازی مفهومی متفاوت از اینترنت است. ارتباطات فضای مجازی قبل از اینترنت و شبکه جهانی وب شروع شده و تعامل و ارتباط فضای مجازی پس از آن که اینترنت، دیگر شبکه مورد انتخاب نباشد، ادامه خواهد یافت.

۲. ارتباط

واژه ای عربی از باب افتعال است و معادل واژه لاتینی کامیونکاسیون^۲ است. بنا به دیدگاه حمید مولانا- مدرس دانشگاه امریکن واشنگتن- ترجمه فارسی این واژه به صورت ارتباط یا ارتباطات معنی اصلی و مفهوم کلی آن را در زبان مقصد دربرندارد؛ زیرا مفهوم ریشه لاتینی این واژه دربردارنده نقاط اشتراک دو نفر یا دو شیء است، حال آن که مفهوم واژه ارتباط در فارسی حاوی این بعد اشتراکی نیست. ارسطو^۳- فیلسوف یونانی- شاید اولین دانشمندی است که نخستین بار در زمینه ارتباط سخن گفته است؛ او در تبیین ارتباط، معتقد است ارتباط عبارت است از جستجو برای دست یافتن به تمامی وسایل و امکانات موجود برای ترغیب و اقناع دیگران.

-
1. Neuromancer
 2. Communication
 3. Aristotle

بنابراین، ارتباط در تحقیق حاضر به معنای هر گونه کنش و واکنش از قبیل مکالمه و گفتگو، نگاه و تماس دو سویه در بستر فضای مجازی است.

۳. نامحرم

مراد از واژه نامحرم در این تحقیق هر فردی است که در زمره محارم نسبی و سببی و یا رضاع- شیر دادن- به انسان محرم می‌شود؛ با این توضیح که معیار تشخیص محرم از نامحرم امکان ازدواج با آن‌هاست، به نحوی که ازدواج با محارم باید حرام ذاتی باشد نه عارضی؛ لذا برخی زنان با وجود اینکه در زمره محارم فرد نیستند، اما ازدواج با ایشان حرام بوده و حرمت مذکور به سبب عوارضی هم‌چون احرام در حج به جهت موقتی بودن حرمت آن و ازدواج با خواهر زن مادامی که خواهر وی همسرش باشد، ادامه دارد. (ازغندی، ۱۳۹۱: ۱۹)

پیشینه پژوهش

با توضیحات ارائه شده، لزوم پرداخت جامع‌تر به موضوع فضای مجازی و پیشگیری یا مقابله با انحرافات موجود از ضرورت‌های امروز جامعه اسلامی است و در همین راستا طی سال‌های اخیر جمعی از پژوهشگران پیرامون این موضوع تحقیقاتی را انجام داده که خلاصه نتایج تحقیقات به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- سلگی (۱۳۹۳) در تحقیق خود با عنوان «سبک زندگی اسلامی با رویکرد معاشرت با نامحرم از منظر آیات و روایات» راهکارهایی جهت مصون ماندن شخصیت زن از پیامدهای ناگوار اجتماعی که در راستای ارتباط با نامحرم برای بانوان ایجاد می‌گردد؛ ارائه و مورد بررسی قرار می‌دهد. راهکارهای مورد فحص در این تحقیق عبارتند از حجاب و پوشش مناسب در مقابل نامحرم، حیا و عفت در تمام رفتارهای زن، پرهیز از خودنمایی و آشکار کردن زینت‌های پنهان، پرهیز از خودنمایی در گفتار و

- صحبت با نامحرم، حاضر نشدن زنان در شغل‌ها و پست‌هایی که دون شأن و مقام آنها است.
- آروین (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «آسیب‌شناسی ارتباط با نامحرم در فضای مجازی از منظر فقه و حقوق» پیامدهای فردی و اجتماعی که برای فرد و خانواده و جامعه در پس این ارتباطات نهفته است را مورد بحث قرار داده و بحث اصلی تحقیق جدای از حرمت شرعی، پیامدهایی است که در این نوع ارتباط برای فرد و جامعه وجود خواهد داشت.
- ازغندی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان «حدود ارتباط با نامحرم در فضای مجازی (چت، ایمیل، پیامک و...) و بایسته‌های حقوقی آن» ضمن معرفی محارم به بررسی حجاب از دیدگاه قرآن و روایات و منظر عقل پرداخته و ارتباط با نامحرم در فضای مجازی را مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین با اشاره‌ای به شرایط حضور اجتماعی زنان بیان می‌نماید که دین اسلام نه تنها مخالف با حضور اجتماعی زن نیست؛ بلکه با حفظ شرایطی و در موارد بسیاری این امر را مورد سفارش قرار داده است و معتقد است حفظ این حدود در ارتباط زنان با جنس مخالف، موجب استحکام بنیان خانواده و دور ماندن از آسیب‌های فراوانی می‌شود.
- شعبی (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بررسی حکم حرمت نگاه به نامحرم در فضای مجازی و مبانی فقهی آن» به این نتیجه دست یافته است که نظر به نامحرم در فضای مجازی از موارد استثنا از نگاه به نامحرم بوده و نگاه به تصویر زن نامحرم ناشناس در صورتی که بدون قصد ریبه باشد، جایز بوده و حکم نگاه به خود نامحرم را ندارد.
- حسینی (۱۳۸۴) در تحقیقی با عنوان «حدود معاشرت با نامحرم از دیدگاه فقه» مباحثی که به نظر از اهمیت بیشتری در ارتباط معاشرت با

نامحرم برخوردار بوده، مورد دقت قرار داده است. او در این تحقیق با مراجعه به آیات و روایات مربوطه و نظرات فقها به این نتیجه دست یافته است که زنان ملزمند تمام بدن را از نامحرم بپوشانند جز وجه و کفین خود؛ اما برای مردان لازم و واجب نیست که تمام بدنشان را جز عورات خود از نامحرم بپوشانند. همچنین سخن گفتن زنان با مردان اجنبی اگر از روی محبت و کرشمه و لذت نباشد، مانعی ندارد. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که لمس نامحرم حرام بوده و این موضوع که حرمت لمس بدن نامحرم باشد، مورد اتفاق آرای فقهای امامیه است. در پایان نیز با فحوص در متون دینی اذعان می‌نماید که زنان با شرایطی از قبیل عدم اختلاط و عدم خلوت با نامحرم می‌توانند در اجتماع حضور پیدا کنند و به فعالیتی که دین اسلام اجازه فرموده است بپردازند.

مبانی نظری پژوهش

در مورد ارتباط زن و مرد، دو دیدگاه مخالف با تفاسیری دوگانه وجود دارد که به نظر می‌رسد هر دو دیدگاه، به یک اندازه مردود و مخدوش است.

۱. دیدگاه سخت‌گیرانه

مطابق این دیدگاه، هر نوع ارتباط میان دختر و پسر و زن و مرد جز در صورت اضطرار، ممنوع است. این دیدگاه در تأیید صحت مدعای خویش، پاره‌ای از روایات را با تفسیری خاص نقل می‌کند که از آن جمله است:

- حضرت علی علیه السلام در سفارشات خویش، به امام حسن مجتبی علیه السلام: اگر می‌توانی کاری کن که زن تو با مردان بیگانه معاشرت نداشته باشد؛ هیچ چیز بهتر از خانه، زن را حفظ نمی‌کند. همان‌طور که بیرون رفتن آنان از خانه و معاشرت با مردان بیگانه در خارج از خانه برای آن‌ها مضر و

خطرناك است، وارد کردن مرد بیگانه نزد آنان در داخل خانه و اجازه معاشرت دادن به او نیز مضر و خطرناك است. اگر بتوانی کاری کن که زنان غیر از تو را نشناسند. (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

- حضرت زهرا علیها السلام: برای زنان بهتر است که هیچ مردی را نبینند و هیچ مردی نیز آن‌ها را نبیند. (حر عاملی، ۱۳۹۷، ج ۱۴، باب ۱۲۹، ح ۳)

شیخ حر عاملی پس از بیان روایات متعدد در رابطه با حضور زن در جامعه می‌نویسد: از مجموع روایات استفاده می‌شود که برای زنان رواست که برای مجالس عزا یا برای انجام حقوق مردم یا تشییع جنازه بیرون روند و در این مجامع شرکت کنند؛ هم‌چنان که فاطمه علیها السلام و نیز زنان ائمه اطهار علیهم السلام در مثل این موارد شرکت می‌کرده‌اند. (حر عاملی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۷۲)

رویکرد شیخ بر مبنای نظر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سایر روایات طرح شده؛ هم‌چنان که حضرت خطاب به زنان خود می‌فرمایند:

به شما اجازه داده شده است که برای حاجت‌های خود بیرون بروید.

(به نقل از نیکزاد، ۱۳۸۳)

شهید مطهری نیز روایاتی را که بر منع حضور زنان در جامعه دلالت دارد، بر توصیه اخلاقی حمل می‌کند؛ بدین معنا که مردان و زنان از خطرات ارتباط با هم آگاه شوند؛ سپس می‌گوید:

علت اینکه فقها به مضمون چنین جمله‌هایی فتوا نداده‌اند، ادله قطعی دیگر از آیات و روایات و سیره معصومین علیهم السلام بر خلاف مفاد ظاهر این تعبیرات است و به اصطلاح، ظاهر این جمله‌ها معرض عنه اصحاب است؛ بنابراین جمله‌ها حمل بر

تیین ابعاد ارتباط با نامحرم در فضای مجازی... / ۱۰۹

توصیه اخلاقی شده است و ارزش اخلاقی دارد نه فقهی. (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۱۹: ۵۴۸)

به بیان دیگر، تفسیر صحیح این روایات دربرگیرنده مصونیت روابط است و ممنوعیت را شامل نمی‌گردد.

۲. دیدگاه سهل‌گیرانه

از منظر این دیدگاه که بر پایه تعبیر «الإنسان حریص علی ما منع منه» (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۴: ۴۰۵) استوار است؛ انسان در مواردی که با منع و محدودیت مواجه شود، نسبت به آن حریص‌تر و کنجکاوتر می‌شود؛ لذا بهتر است نحوه ارتباط دو جنس مخالف، همان‌گونه‌ای باشد که دو جنس موافق با هم در ارتباطند. (نیکزاد، ۱۳۸۳)

این نظر با آیات و روایات فراوان و فتاوی فقها ناسازگاری دارد؛ چرا که آیات و روایات متعددی در باب لزوم رعایت عفاف، حفظ حریم و ممنوعیت اختلاط دو جنس مخالف، حرمت خلوت زن و مرد نامحرم، تبرج و خودآرایی زنان در خارج از خانه آمده است و همگی گویای این است که از دیدگاه اسلام ساده‌انگاری و تساهل در روابط زن و مرد، مردود است. دین اسلام هر چند ارتباط زن و مرد را با رعایت موازین شرعی مجاز دانسته است؛ اما جواز بیان شده مشمول ارتباط و مصاحبت‌های بی‌جهت نمی‌گردد.

بنابراین و به نقل برخی روایات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ورود و خروج مردان به مسجد النبی صلی الله علیه و آله را از محل عبور زنان جدا ساخته و فرمودند: بهتر است این درب را برای زنان قرار دهیم. (سجستانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۱۹) همچنین برای جلوگیری از اختلاط زن و مرد دستور فرمودند که مردان از وسط کوچه و زنان از کنار رفت و آمد نمایند. (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۵۱۸)

از طرف دیگر، توجیه بیان شده در جواز مطلق اختلاط میان زن و مرد مبنی بر افزایش التهاب‌ها، مهار نمودن غریزه جنسی و کاستن از حساسیت، نه تنها با تجربه و واقعیت‌های اجتماع سازگاری ندارد؛ بلکه دارای پشتوانه علمی نیز نیست.

شهید مطهری در همین ارتباط معتقد است:

اشتباه فروید و امثال او در این است که پنداشته‌اند تنها راه آرام کردن غریز، ارضا و اشباع آنهاست. این‌ها چون يك طرف قضیه را خوانده‌اند، توجه نکرده‌اند که همان‌طور که محدودیت و ممنوعیت، غریزه را سرکوب و تولید عقده می‌کند، رها کردن و تسلیم شدن و در معرض تحریکات و تهییجات در آوردن، آن را دیوانه می‌سازد.

به عقیده ما برای آرامش غریزه دو چیز لازم است: یکی ارضای غریزه در حد حاجت طبیعی و دیگری جلوگیری از تهییج و تحریک آن. انسان از لحاظ حوائج طبیعی مانند چاه نفت است که تراکم و تجمع گازهای داخلی آن، خطر انفجار را به وجود می‌آورد. در این صورت، باید گاز آن را خارج کرد و به آتش داد؛ ولی این آتش را هرگز با طعمه زیاد نمی‌توان سیر کرد.

اینکه می‌گویند «الإنسان حریص علی ما منع» مطلب صحیحی است؛ ولی نیازمند به توضیح است. انسان به چیزی حرص می‌ورزد که هم از آن ممنوع شود و هم به سوی آن تحریک شود. به اصطلاح، تمنای چیزی را در وجود شخص بیدار کنند و آن‌گاه او را ممنوع سازند. (مطهری، ۱۳۷۹،

ج ۱۹: ۴۶۱-۴۶۰)

۳. دیدگاه معتدل

بر پایه این دیدگاه از هر گونه افراط و تفریط در ارتباط با جنس مخالف، باید پرهیز شود. به بیان دیگر، معیار و میزان در ارتباط صحیح و سالم، حفظ مطلق حریم‌هاست و از

آنجا که این نظر عاری از تنگ نظری است، قابل عمل و مورد تأیید عرف و عقلا خواهد بود؛ همچنین متضمن تساهل در امر ارتباط با نامحرم نیست و به همین جهت پیامد منفی در پی نخواهد داشت.

قرآن کریم در موارد بسیاری پیرامون روابط زن و مرد از کلمه «معروف» استفاده نموده است.؛ از جمله:

- با زنان به صورت معروف (پسنندیده و مورد قبول) معاشرت کنید. (نساء، ۱۹)
- کسانی از شما که بمیرند و همسرانی به جای گذارند، زنان چهار ماه و ده روز به انتظار بمانند و چون این مدت را به پایان رساندند، باکی بر شما نیست به آنچه که به معروف و شایستگی در مورد خویش انجام می دهند که خدا از آنچه می کنید، آگاه است. آنچه درباره خواستگاری این زنان به اشاره بگوئید یا در دل خویش نماند، گناهی بر شما نیست. (بقره، ۲۴۰-۲۳۴)

همانگونه که از تفسیر «المیزان» در پاره‌ای از این موارد استفاده می‌شود، این اصل اختصاص به روابط زناشویی میان زن و شوهر ندارد؛ بلکه اصلی فراتر از آن است. علامه طباطبایی در ذیل آیات ۲۴۲-۲۲۸ سوره بقره می‌فرماید:

معروف به معنای هر عملی است که افکار عمومی آن را عملی شناخته شده بداند و با آن مأنوس باشد و با ذائقه‌ای که اهل هر اجتماع از نوع زندگی اجتماعی خود به دست می‌آورد، سازگار باشد. این واژه متضمن هدایت عقلی، حکم شرعی، فضیلت اخلاقی و هم سنت‌های ادبی و انسانی است و چون اسلام شریعت خود را بر اساس فطرت و خلقت بنا کرده است، «معروف» همان چیزی است که مردم آن را معروف بدانند؛ البته مردمی که از راه فطرت و از مقتضای نظام خلقت منحرف نگردیده باشند. (طباطبائی، ۱۳۶۳، ج ۴: ۲۴)

در عرف متشرعه، چنانچه ارتباط با هدف گفتگو و تصمیم‌گیری در مسئله ازدواج و آینده زندگی مشترک صورت پذیرد و یا زمینه معاشرت میان دو جنس مخالف با رویکرد علمی و دینی شکل بگیرد؛ به گونه‌ای که قصد و احساس گناهی بر آن مترتب نباشد، ارتباط معروف و پسندیده محسوب می‌گردد؛ اما مصاحبت‌هایی که مقدمات تحریک غرایز جنسی افراد را فراهم نموده و منجر به الفت شهوانی میان مرد و زن و در نهایت انحراف و فساد می‌گردد، مورد تأیید عقل و شرع نخواهد بود و از آن‌جا که تفاوت ماهوی میان ارتباط مجازی و واقعی وجود نداشته و وجه افتراق این دو مقوله ناظر به موارد شکلی نظیر سرعت و گستردگی ارتباطات و مواردی از این قبیل است، ارتباط در فضای مجازی نیز متأثر از این دیدگاه‌ها خواهد بود. بنابراین ارتباط در فضای مجازی به شکل معروف و مورد تأیید عقل و شرع اشکالی در پی نخواهد داشت؛ اما در صورتی که مفسده داشته باشد و یا منجر به گناه گردد؛ جایز نخواهد بود.

در همین راستا نظرات فقهای شیعه پیرامون مبحث ارتباط با نامحرم در فضای مجازی به صورت زیر ارائه می‌گردد:

- چت کردن همانند دیگر صورت‌های صحبت کردن زن و مرد یا دختر و پسر نامحرم، اگر مفسده‌ای نداشته باشد و خوف وقوع در حرام نباشد و از روی شهوت صورت نگیرد، اشکالی ندارد. (بنی‌هاشمی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱، مسئله ۸۸۹)
- مقام معظم رهبری: چت کردن با نامحرم در صورتی که نیاز و ضرورت در بین باشد و ارتباط چت بدون قصد لذت و بدون حرف‌های تحریک‌کننده و به مقدار ضرورت باشد، اشکال ندارد؛ اما اگر ارتباط با قصد لذت جنسی باشد و یا حرف‌های تحریک‌کننده گفته شود و یا مفسده‌ای ایجاد کند، حرام است.

هم چنین ارتباط عادی با نامحرم در صورتی که ضرورت در بین نباشد، با توجه به اینکه هر نوع ارتباط دختر و پسر نامحرم، چه از طریق شبکه اینترنت و چت و چه از راه‌های دیگر غالباً منشأ فساد است، جایز نیست. تجربه‌های مکرر نشان داده رابطه‌های دختران و پسران، دام‌های شیطان است و پیامدهای منفی دارد؛ همچنین صحبت کردن‌های غیر ضروری با نامحرم از مناسب‌ترین جایگاه‌های نفوذ شیطان است که ممکن است ناخودآگاه انسان را به روابط غیر اخلاقی سوق دهد. (بنی‌هاشمی خمینی، ۱۳۸۵)

- آیت الله مکارم شیرازی: با توجه به اینکه این‌گونه ارتباط‌ها غالباً منشأ مفاسدی می‌شود، جایز نیست. (همان، ج ۳: ۲۵۷)

بنابراین، گفتگو از طریق اینترنت یا تلفن اگر مفسده‌ای نداشته باشد، اشکالی ندارد؛ ولی اگر حرف‌های شهوی مطرح شود و یا از گفتگو و چت کردن شهوت، تهییج شود، جایز نیست و باید از آن پرهیز شود؛ لذا برخی مراجع در خصوص چت، فتوا به حرمت داده و معتقدند: با توجه به اینکه ارتباط و نامه‌نگاری دختر و پسر نامحرم - چه از طریق شبکه اینترنت و چت و چه از راه‌های دیگر - غالباً منشأ فساد است، جایز نیست؛ پس چت کردن با نامحرم بدون ضرورت اشکال دارد و گناه است. (همان، مکارم شیرازی، ج ۳: ۲۵۷؛ همان، بهجت، ج ۴، سؤال ۵۳۰۲)

البته اگر برای ارتباط و صحبت کردن با نامحرم ضرورتی در بین باشد، مانند سؤال کردن مسائل شرعی از نامحرم و امثال این مورد و قصد لذت و شهوت نیز در میان نباشد و مفسده هم نداشته باشد، اشکال ندارد؛ به شرط آن‌که این نوع ارتباط نیز دوام‌دار نباشد. (بهجت، ج ۴، سؤال‌های ۵۲۹۸، ۵۲۹۹ و ۵۳۰۲)

به طور کلی، در رابطه با تبادل تصویر در فضای مجازی میان زن مرد، اولین بحث پیرامون پوشش و حجاب زن نامحرم مطرح می‌گردد؛ با وجود آن‌که در تعیین

حد نهایی پوشش زنان میان مفسران و فقیهان، تفاوت‌هایی وجود دارد؛ اما همگی بر این امر اتفاق نظر دارند که زنان باید بدن و موهای خویش را از نامحرمان بپوشانند. برای مثال در آیه ۳۱ سوره نور در عبارت «وَلَا يَبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» با پذیرش اصل موضوع در خصوص زینت‌های ظاهری اختلاف نظر وجود دارد؛ گروهی وجه و کفین و قدمین را گفته‌اند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۵: ۱۱۱) و جمعی زینت ظاهری را فقط وجه، کفین و انگشتر دانسته‌اند، (زحیلی، ۱۴۱۸، ج ۱۵: ۲۱۶؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۳: ۲۲۹) عده‌ای نیز تنها چهره و لباس رو را مصداق آن دانسته‌اند. (طوسی، ۱۴۰۹: ۴۲۹)

در این میان، برخی از فقها نظیر مقام معظم رهبری و آیت الله تبریزی قائل به تقسیم‌بندی میان پخش مستقیم و غیر مستقیم برنامه‌ها شده و معتقدند نگاه به فیلم همراه با پخش زنده بنا بر احتیاط واجب، حکم نگاه به شخص را دارد؛ لذا نگاه به نامحرم بدون پوشش و حجاب شرعی به صورت زنده و از طریق دوربین وب هر چند باعث مفسده نیز نشود، جایز نیست؛ اما بر خلاف عکس و فیلم غیر مستقیم، زن نامحرم و بدون پوشش که در این موارد حکم نگاه کردن به خود زن نامحرم را ندارد، اگر نگاه از روی لذت نبوده و خوف افتادن به گناه نباشد و تصویر نیز متعلق به زن مسلمانی که بیننده آن را می‌شناسد نباشد، اشکال ندارد؛ (اجوبه الاستفتانات، مقام معظم رهبری، سؤال ۱۱۸۳) اما از آن‌جا که دیدن تصویر برهنه‌ای که شهوت برانگیز است، غالباً از روی شهوت بوده و به همین دلیل مقدمه ارتکاب گناه است، دیدن آنها حرام است. (همان، سؤال ۱۱۸۸)

در مسئله فقهی بیان شده با سه عنوان حکم (حرمت)، متعلق حکم (نگاه) و موضوع (بدن نامحرم) روبه رو هستیم؛ آن‌چه در بحث یکسانی و نایکسانی احکام نگاه به تصویر با نگاه به شخص اهمیت دارد، اختلاف موضوع است؛ هر چند نگاه

به تصویر و نگاه به انسان، هر دو از مقوله تصور حسی هستند و متعلق حکم در آنها نگاه است، موضوع آن دو جد است.

جدایی و ناسانی دو موضوع- تصویر و موجود خارجی- از دیدگاه عرف خاص و با دقت عقلی به دلیل فرق و جدایی ماهیت آن دو است. در نگاه به موجود خارجی، آنچه نگاه به آن صورت گرفته، موجود خارجی واقعی است که بارزترین ویژگی آن حجم داشتن است. موضوع نیز واقعی است. بر خلاف نگاه به تصویر که متعلق نگاه، متنی مادی است که بارزترین ویژگی آن همواری و همسان بودن آن است و موضوع که به تصویر در آمده، با حجم خود در آن حضور ندارد و از این رو تصویر، فاقد حجم واقعی و انتزاعی شمرده می‌شود؛ (مشکات، ۱۳۸۲) لذا نگاه به تصویر زن نامحرم، حکم نگاه کردن به خود او را ندارد.

سایر آیات عظام- اراکی، فاضل و گلپایگانی- نیز قائل بر آنند که فیلم اعم از مستقیم یا غیر مستقیم، حکم عکس را دارد. (معصومی، ۱۳۷۳: ۷۶)

همچنین دیدگاه جامع در خصوص نگاه زنان به تصاویر ثابت مردان عبارت است از اینکه زن‌ها می‌توانند به عکس مردان نگاه کنند مشروط به آن‌که به قصد لذت و ریه نباشد- خواه مرد را بشناسند یا نشناسند و خواه مرد، محرم باشد یا نامحرم- در نتیجه دیدن عکس ورزشکاران یا شهدا برای بانوان تا زمانی که مفسده‌ای بر آن مترتب نباشد، اشکال ندارد. (همان: ۵۷)

در رابطه با تصاویر متحرک نیز عبارت است از نگاه کردن خانم‌ها به فیلم‌های ورزشی که از تلویزیون پخش می‌شود؛ در حالی که مردان پوشش کافی ندارند، در صورتی که خوف به مفسده افتادن نباشد و با قصد لذت نیز نباشد، اشکالی ندارد.

(معصومی، ۱۳۷۳: ۷۶)

بیان این نکته نیز لازم است که مقام معظم رهبری در این مسئله نیز قائل به تفکیک میان تصاویر زنده و غیر مستقیم شده و می‌فرمایند: اگر مشاهده ورزشکاران با حضور در میدان کشتی و به طور مستقیم باشد و یا آن را به طور زنده و مستقیم از تلویزیون ببینند و یا به قصد لذت و ریه بوده و یا در آن خوف ارتکاب گناه و فساد وجود داشته باشد، جایز نیست و در غیر این صورت اشکال ندارد. (اجوبه استفتانات، مقام معظم رهبری، سؤال ۱۱۹۰)

یافته‌های پژوهش

از دیدگاه اسلام، ارتباط میان زن و مرد فی نفسه- به خودی خود- ممنوعیتی ندارد. در جامعه‌ای که به طور معمول نیمی از آن را مردان و نیمی دیگر را زنان پوشش می‌دهد؛ ارتباط دو جنس مخالف با یکدیگر، امری ناگزیر است و به تعبیر دیگر، اجتماع مجموعه‌ای از زنان و مردان است و قابل تفکیک نخواهد بود.

در عین حال و بر حسب دیدگاه اسلام، روابط زن و مرد نباید به گونه‌ای باشد که تمتعات جنسی در آن سهمی داشته باشد؛ زیرا این نوع تمتعات، منحصرأ در چارچوب زندگی زناشویی مجاز است و کشاندن آن از محیط خانه به اجتماع، موجب تضعیف فعالیت‌های اجتماعی می‌شود و در کنار عوامل دیگر، در کاهش آمار ازدواج تأثیر مستقیم و بسزایی خواهد داشت؛ زیرا در سایه این روابط، ازدواج مانعی برای لذت‌جویی‌های نامحدود و آزاد محسوب می‌گردد.

معاشرت‌های آزاد و بی حد و حصر، ازدواج را به صورت یک تکلیف و محدودیت نمایان می‌کند که از طریق توصیه‌های اخلاقی یا برحسب احتمال و با اعمال زور بر جوانان تحمیل می‌گردد. تفاوت جامعه‌ای که روابط جنسی میان زن و مرد را به محیط خانوادگی و در قالب ازدواج مشروع و قانونی محدود می‌نماید،

با اجتماعی که روابط آزاد در آن مجاز است، این است که ازدواج در اجتماع اول پایان انتظار و محرومیت و در اجتماع دوم، آغاز محرومیت و محدودیت است. در نظام روابط آزاد جنسی، پیمان ازدواج به دوران آزادی دختر و پسر خاتمه می‌دهد و آنها را ملزم می‌سازد به یکدیگر وفادار باشند؛ اما در سیستم اسلامی، ازدواج به محرومیت و انتظار آنان پایان می‌دهد. (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۱۹: ۴۳۸)

دین اسلام در مسئله ارتباط جنس مذکر و مونث، نه آن‌چنان سخت‌گیرانه نظر می‌دهد که هر گونه ارتباط گفتاری، دیداری و شنیداری را ممنوع سازد و نه آن‌چنان تسامح و تساهل مآبانه نظر می‌دهد که هر گونه ضابطه و حریمی را در ارتباط با دو جنس مخالف غیر محارم، بی اعتبار اعلام نماید. (نیکزاد، ۱۳۸۳)

قرآن کریم، ویژگی امت اسلامی را اعتدال معرفی نموده و می‌فرماید:

«وَكذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا»؛ (بقره، ۱۴۳) شما را امت میانه‌ای قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر هم بر شما گواه باشد.

در طرح نظریات دینی، ضرورت پایبندی و التزام به آن‌چه در متون دینی آمده و از جانب خدای متعال و پیشوایان دینی علیهم‌السلام بیان شده است؛ اجتناب‌ناپذیر بوده و پرهیز از اعمال سلیقه شخصی اهمیت ویژه‌ای دارد.

قرآن کریم می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»؛ (حجرات، ۱)

ای مؤمنین! بر خدا و رسول او تقدم نجوید.

مقصود این است که دینداری را به مقصدی نرسانیم که خدا و رسول علیهم‌السلام بیان ننموده و بخواهیم از ایشان پیشی بگیریم.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام می فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْكُمْ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا وَحَدَّ لَكُمْ حُدُوداً فَلَا تَعْتَدُوهَا وَنَهَاكُمْ عَنْ أَشْيَاءَ فَلَا تَنْتَهِكُوهَا وَسَكَتَ لَكُمْ عَنْ أَشْيَاءَ وَلَمْ يَدْعَهَا نِسْيَاناً فَلَا تَتَكَلَّفُوهَا»؛ (نهج البلاغه، حکمت ۱۰۵) خداوند فریضی بر شما واجب کرده، آنها را ضایع نکنید و حدود و مرزهایی برای شما تعیین کرده، از آن فراتر نروید و شما را از اموری نهی کرده است، حرمت آنها را نگاه دارید و از اموری ساکت شده است نه به علت فراموش کاری، بنابراین خود را در مورد آنها به زحمت نیفکنید.

بنابراین، احتیاط هم در مقام عمل و هم در مقام فتوا و اظهار نظر در مسائل دینی، امری شایسته بوده و در روایات وارده نیز بر احتیاط در دین خدا تأکید فراوان شده است؛ اما احتیاط موضوعه در این باب به معنای افراط، ایجاد محدودیت و اعمال ممنوعیت بیش از آنچه شارع مقدس فرموده است، نخواهد بود؛ زیرا این امر، عامل مهمی برای ناهنجاری و مرزشکنی است و حتی در این موارد پایبندی به فراتر از مقررات و حدود شرعی، عملی دشوار و حتی غیر ممکن تلقی خواهد شد. از سوی دیگر، حمل واژه احتیاط بر معنای تفریط نیز معقول و مشروع نخواهد بود و از موضوع بحث خارج است؛ زیرا قرار داشتن در عصر ارتباطات، ارتباطی با نادیده گرفتن حدود و حریم ها نخواهد داشت؛ همچنین برحسب تجارب عصر حاضر، پیامد تفریط و آزادی مطلق ارتباطات و معاشرت ها میان جنس مذکر و مؤنث در غالب موارد، پیامدهای ناگواری از قبیل فحشا، فساد، ابتذال، روابط نامشروع اخلاقی و مواردی از این نوع در پی خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

رشد فناوری در زمینه ارتباطات به گونه‌ای بوده که در بازه زمانی محدود و به واسطه ویژگی‌های بی‌بدیلش جای خود را در تمامی شئون زندگی باز نموده و برای کاربران خدمات گوناگونی فراهم نموده است.

در کنار این کاربردها، امکان کاربری ناسالم و بروز رفتار منافی با حدود و موازین اعمال شده وجود خواهد داشت؛ لذا آگاهی از قواعد و ضوابط شرعی حاکم بر فعالیت‌های مرتبط با فناوری ارتباطات، می‌تواند نقش پیشگیرانه از بروز رفتار ناصحیح کاربران- پیروان مکتب تشیع- از این فناوری داشته باشد.

از آنجایی که فرایند ارتباط در بستر فضای مجازی در اغلب موارد از طریق گفتگو- اعم از نوشتاری و گفتاری- و یا تبادل تصویر صورت پذیرفته و امکان ارتباط مستقیم و بدون واسطه برای کاربری مجازی فراهم نیست، حدود و موازین شرعی مرتبط با معاشرت در محیط مجازی، ناظر بر مصادیق یاد شده است.

با توجه به اینکه شرط عمده در برقراری ارتباط، مکالمه و گفتگو است و تحریم مطلق این رابطه منجر به لغو انگاری معاشرت و ارتباط خواهد بود؛ به همین جهت از دیدگاه فقه و متون دینی، صرف گفتگو میان زن و مرد نامحرم ممنوعیتی در پی ندارد؛ مگر اینکه معاشرت با تلذذ و ریبه- خوف وقوع در حرام- همراه بوده یا مفسده‌ای در پی داشته باشد؛ البته این نوع معاشرت و گفتگو ناظر بر موارد ضرورت از قبیل مصاحبت علمی، دینی یا اداری- اجتماعی است؛ زیرا گفتگوی غیر ضروری با نامحرم در غالب موارد منشأ پیامدهای ناگوار و فساد خواهد بود.

موضوع مهم دیگر در بحث روابط مجازی، مسئله نگاه به نامحرم است. این مطلب که از نتایج پیشرفت فناوری در حوزه ارتباطات قلمداد می‌گردد؛ در عصر حاضر به صورت گسترده مد نظر کاربران مجازی قرار گرفته است.

دیدگاه کلی فقهای شیعه حاکی از آن است که نظر به نامحرم در فضای مجازی، در حکم نگاه به خود نامحرم نیست؛ زیرا ادله حرمت نگاه به نامحرم، تنها به خود واقعی وی - نامحرم - انصراف دارد.

بیان این نکته نیز لازم است که جواز نگاه به نامحرم ناظر به تصویر ثابت و متحرک وی در فضای مجازی و منوط به احراز شرایطی از جمله ناشناس بودن زن نامحرم، نبود قصد تلذذ، عدم خوف وقوع در حرام و در میان نبودن مفسده است.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. تارنمای مقام معظم رهبری. به نشانی: <http://farsi.khamenei.ir>
۴. آروین، حسام الدین (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی ارتباط با نامحرم در فضای مجازی از منظر فقه و حقوق. پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق. تهران: دانشگاه قرآن و حدیث.
۵. ازغندی، منصوره (۱۳۹۱). حدود ارتباط با نامحرم در فضای مجازی (چت، ایمیل، پیامک) و بایسته‌های حقوقی آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور تهران: دانشکده الهیات.
۶. بنی‌هاشمی خمینی، سید محمد حسن (۱۳۸۵). توضیح المسائل مراجع مطابق با فتاوی سیزده نفر از مراجع معظم تقلید. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۷. جینا، دی آنجلیز (۱۳۹۱). جرائم سایبر. ترجمه سعید حافظی و عبدالصمد خرم آبادی. تهران: انتشارات ققنوس.
۸. حسینی، اسدالله (۱۳۸۴). حدود معاشرت با نامحرم از دیدگاه فقه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. جامعه المصطفی العالمیه. دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۹۷). وسائل الشیعة. چاپ ۴. قم: مکتبه الإسلامیه.

تبيين ابعاد ارتباط با نامحرم در فضای مجازی... / ۱۲۱

۱۰. حیدری، حسن (۱۳۹۲). اعمال صلاحیت کیفری در مورد جرائم ارتكابی در فضای سایبری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد مرکزی تهران
۱۱. زحیلی، وهبة بن مصطفى (۱۴۱۸). التفسیر المنیر فی عقيدة الشریعة والمنهج. دمشق: دار الفكر المعاصر.
۱۲. سجستانی، سلیمان بن اشعث (۱۳۹۳). سنن ابی داود. قم: دار الحدیث.
۱۳. سلگی، زهرا (۱۳۹۳). سبک زندگی اسلامی با رویکرد معاشرت با نامحرم از منظر آیات و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه قم: دانشکده الهیات.
۱۴. شعبی، کمیل یوسف (۱۳۸۸). بررسی حکم حرمت نگاه به نامحرم در فضای مجازی و مبانی فقهی آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد الهیات، معارف اسلامی و ارشاد. دانشگاه امام صادق علیه السلام: دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
۱۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۶۳). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ ۳. تهران: کانون انتشارات محمدی.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). التبیان فی تفسیر القرآن. قم: مکتب الأعلام الإسلامی.
۱۷. فضل‌ی، مهدی (۱۳۸۹). مسئولیت کیفری در فضای سایبر. تهران: انتشارات خرسندی.
۱۸. قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). اصول کافی. چاپ ۵. قم: دار الکتب الإسلامیة.
۲۰. مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۶). روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه. بتصحیح سید حسین موسوی کرمانی و علی‌پناه اشتهااردی. چاپ ۲. قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشان‌پور.
۲۱. مشکات، سید حمید (۱۳۸۲). فقه نگاه به تصویر. کاوشی نو در فقه. شماره ۳۲-۳۱: ۵۴-۱۳.
۲۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). مجموعه آثار. چاپ ۲. تهران: انتشارات صدرا.

۲۳. معصومی، مسعود (۱۳۹۳). احکام روابط زن و مرد و مسائل اجتماعی.

چاپ ۱۲. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

۲۴. نیکزاد، عباس (۱۳۸۳). روابط زن و مرد از دیدگاه اسلام؛ ترویج، تعطیل،

تعدیل؟ کتاب زنان. شماره ۲۵: ۱۵۱-۱۱۷.

25. <http://mindymacadams.com/cybermedia/cyberspace.html>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی